

Afrikaanse olifanten

N. TINBERGEN.

Nooit zal ik de tien dagen vergeten die ik verleden winter doorbracht als gast van mijn promovendus Iain Douglas-Hamilton in zijn „Elephant Study Camp” in het prachtige Lake Manyara National Park in Tanzania. Iain, die in de collegebanken in Oxford nooit speciaal opgevallen was, had zich hier ontpopt als een begaafd grootwildjager van het kijker-en-notitieboek soort. Onverschrokken, zonder roekeloos te zijn, totaal geabsorbeerd door zijn zelfgekozen taak, de Afrikaanse olifant in zijn natuurlijk milieu te leren kennen, was hij, toen ik bij hem aankwam, al een jaar lang dag na dag in het ongeveer 75 vierkante kilometer grote reservaat aan het werk geweest. Hij had daartoe een simpele methode uitgewerkt, die al bij vele andere diersoorten verrassende resultaten had opgeleverd: geduldig en langdurig, dag-in dag-uit, maandenlang individueel herkenbare dieren volgen en observeren. Zoals zo dikwijls het geval is, had dit toegewijde scherpe waarnemen (zoals alleen iemand doen kan die zich met hart en ziel aan „zijn” diersoort verknocht voelt) hem de sleutel tot succes gegeven. Toen ik aankwam, kende hij persoonlijk al meer dan honderd van de 330 olifanten die in Manyara leven. Hij had van elk van hen een „persoonsbewijs”, dat bestond uit een van voren genomen close-up foto waarop de oren, wijduitstaand, precies afgebeeld waren. Zoals namelijk bij ons de vingerafdrukken voor ieder persoon uniek zijn, zo hebben geen twee olifanten precies dezelfde oorvorm. Het zijn de randen van de oren die karakteristiek zijn. In de hitte van de equatoriale zon gebruiken olifanten hun enorme oren als afkoelingsvlakken

door ze op gezette tijden naar voren en weer terug te slaan. Daarbij stoten ze dikwijls tegen obstakels aan, zoals de zwaar gedoornde Acacia's, en lopen dan kleine verwondingen op; elk oor is daardoor gerafeld en, dicht bij de rand, hier en daar geperforeerd.

Van tijd tot tijd gingen we er op uit om te controleren waar de verschillende olifanten zich ophielden, en met welke dieren ze in kuddeverband leefden, en ook om foto's van eventuele nog onbekende dieren te maken. Dit deden we vanuit de Land Rover, waarin men over het algemeen weinig gevaar loopt door de olifanten (en de andere in het terrein verspreid levende grote diersoorten, zoals neushoorns, leeuwen, en buffels) werkelijk lastig gevallen te worden. De techniek is eenvoudig, maar een beetje riskant, en vereist goede kennis van de uitdrukkingsbewegingen van de olifanten. Bij het rondrijden over het terrein keken we scherp uit naar grijze ruggen, oren of slurven, die dikwijls het enige zijn dat je op een afstand van een kudde ziet. Ook verraadden soms de witte Koe-reigertjes de aanwezigheid van grote zoogdieren.

Het duurde zelden lang voordat we, altijd weer met een schok van vreugdevolle verrassing, een stukje levend grijs ontdekten. Gauw even de beste route beramen, en dan ging het er om, een goede waarnemingspost te bereiken. Op een 50-100 meter afstand (waarop ze ons gewoonlijk negeerden) werden alle dieren door de kijker goed bekeken en zo nodig met de foto's vergeleken. Daar kon ik niet genoeg van krijgen. Het verbaast me altijd weer hoe zo'n zonderling geconstrueerd

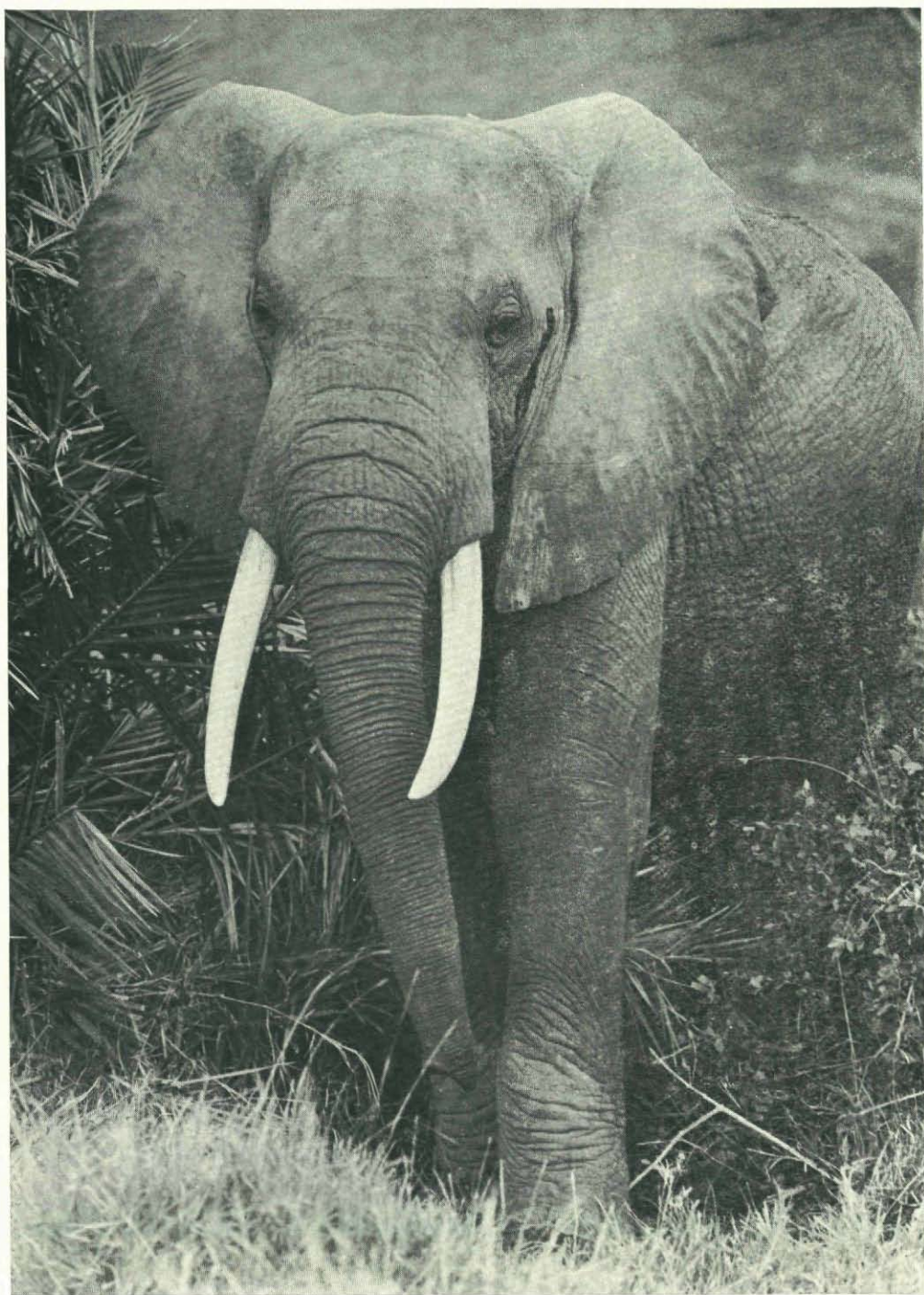

Fig. 1. Een volwassen mannetje in het Lake Manyara Park. De zwarte veeg achter het oog is het afscheidingsprodukt van de zg. „musht“-klier, waarvan de functie onbekend is. Foto N. Tinbergen.

dier, met die onmogelijke slurf, zo'n waar-dige indruk maakt. Het ligt ten dele wel aan de langzame bewegingen, maar ten dele ook aan hun prachtige ogen, en misschien ook wel daaraan dat ze noch bang noch agressief zijn. En waarom weet ik niet, maar op de een of andere manier voel je dat je met hoog intelligente dieren te maken hebt. Toch is wat je ze ziet doen niet zo bijzonder: het grootste deel van hun wakende tijd brengen ze met eten door: grotendeels gras, dat rustig bos voor bos afgetrokken wordt en met de slurf naar de mond gebracht wordt; maar voor een deel ook schors, of takken van bomen. De schors krabben ze met hun slag-tanden los; takken worden met de slurf afgerukt, en in hun geheel fijngekauwd. Soms ook, en in sommige streken dikwijls, duwen olifanten hele bomen om en trekken dan sommige takken van de omgevallen boom af. Doordat ze maar zo weinig eten van elke boom, doen ze daarmee plaatselijk enorme schade aan de Acacia's.

Uit Iain's routinewaarnemingen was het al in een jaar gebleken dat de kudden, die soms over de honderd dieren tellen, losse verbanden waren van kleinere groepen. Elk zo'n groepje, van ongeveer vier tot tien dieren, bestond gewoonlijk uitsluitend uit wijfjes en kalveren van verschillende leeftijd — de mannetjes leven gewoonlijk alleen of in kleine groepjes, en bezoeken de wijfjesgroepen alleen om te paren.

In elke wijfjesgroep vonden we meestal een enorme grootmoeder (olifanten groeien, zij het steeds langzamer, tot in hoge ouderdom, en ze worden waarschijnlijk ongeveer 75 jaar). Voor ieder van die „leidsters" had Iain een naam — een van zijn meest geliefde dieren heette Queen Victoria. Behalve de leidsters waren er dikwijls een tot drie volwassen wijfjes in

een groep, en een paar kalveren. Die groepjes bleken heel constant van samenstelling te zijn; in het hele jaar had Iain maar twee gevallen gehad van een dier dat zo'n groep verlaten had om met een andere groep te leven. Maar de aaneensluiting van de groepen tot een grotere kudde wisselde van week tot week, en soms van dag tot dag.

Zag Iain een dier dat hij nog niet in zijn Burgerlijke Stand geregistreerd had, dan moest er een foto gemaakt worden. Dat was altijd een „tricky" manoeuvre, want hiervoor moest hij het dier er toe brengen om zich en face te laten kiekken, met zijn oren uit. De beste manier om dat te doen is het dier tot een aanval te provoceren. Door voorzichtig te proberen had hij al gauw ontdekt dat een olifant die niet gejaagd wordt (noch kort tevoren ernstig verstoord geweest is) weliswaar makkelijk tot de aanval overgaat, maar hem zelden volledig uitvoert. We reden meestal rond een kudde totdat we de te kiekken olifant de pas afsneden. Soms kwam hij dan onmiddellijk op ons af, maar meestal keerde hij zich van ons weg. Dan gold het, opnieuw om hem heen te rijden, en hem opnieuw te confronteren. Na een of een paar pogingen wekte dat zijn ergenis op, en kwam hij met uitstaande oren op ons af. Sommige van die schijnaanvallen waren indrukwekkend, zelfs beangstigend; de slurf ging omhoog en achterwaarts, de hele kop werd omhooggeworpen, en met wijd open mond stootte de kolos zijn oorverdovende trompetgeschal uit. Maar meestal bleef zelfs zo'n dier op 20-25 meter staan, en dan werd snel de foto genomen. Omdat ervaren jagers me gewaarschuwd hadden, was ik er niet helemaal gerust op dat Iain niet te grote risico's nam, maar nu geloof ik, dat, hoewel er risico is, het aanvaardbaar is. Jagers hebben

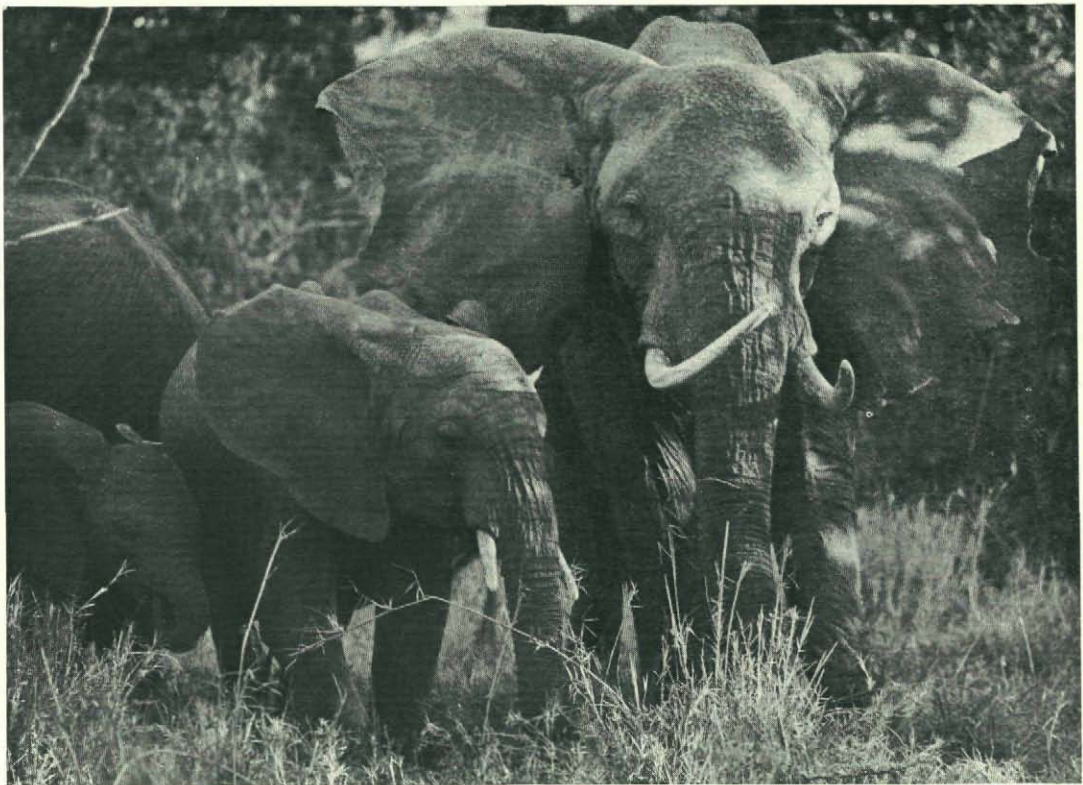

Fig. 2. Een „grootmoeder” met twee kalveren van verschillende leeftijd. Foto N. Tinbergen.

natuurlijk dikwijls met olifanten te maken die ze òf zelf aangeschoten hebben, òf die ervaring met jagers hebben, en een gewapend en hen besluipend man waarschijnlijk als zodanig herkennen. In de reservaten zijn olifanten aan auto's gewend, en het enige gevaar is eigenlijk dat men hun uitdrukkingsbewegingen verkeerd interpreteert, of dat men met een dier te doen krijgt dat pas recent in het park is binnengekomen, misschien omdat het er buiten verstoord was.

Het interessantste deel van het werk was echter het te voet volgen van de kudden, om van nabij, en zo mogelijk onopgemerkt, hun leven gade te slaan. Iain had al ontdekt dat het goed mogelijk is, om olifanten tot vlakbij te benaderen zonder dat ze

het merken. Het enige waarop ze scherp reageren is de reuk. Je kunt, zolang je maar onder de wind blijft, vrij lawaaiig en tamelijk openlijk op hen toelopen zonder dat ze tonen dat ze je opmerken. Er waren bepaalde plaatsen in het bos of in de savanne waar zich dikwijls olifanten ophielden. We lieten de auto op een kilometer of zo van zo'n plaats staan, en liepen dan voorzichtig, langs wildpaden, naar onze waarnemingsplaats. We hadden een zwaar geweer bij ons, want in het terrein leefden leeuwen, luipaarden, nijlpaarden, buffels en neushoorns. Maar tot nu toe heeft Iain zijn geweer nog nooit gebruikt, al is hij bij één gelegenheid, voordat hij er aan dacht het te gebruiken, door een neushoorn omvergelopen, een ongeval dat won-

Fig. 3. *Iain observeert grazende olifanten. Foto N. Tinbergen.*

der boven wonder betrekkelijk goed is afgelopen.

Hoorden of zagen we in de verte een kudde olifanten, dan kwam het belangrijkste uitrustingsstuk in gebruik: een katoenen zakje gevuld met stoffige, fijnkorrelige aarde, waaruit, als je het schudde, een klein stofwolkje stoof. Dat was een uiterst gevoelig windvaantje, en bij de haast windstille atmosfeer in het dichte bos was het van groot nut. Zorgvuldig tegen de wind in lopend slopen we dan naderbij, en het was verbazingwekkend, hoe dicht we, sluipend van boomstam tot boomstam, soms dekking zoekend achter struiken of termietenheuvels, bij de dieren konden komen. Meestal was het niet nodig, tot dichterbij dan een honderd meter of zo te nade-

ren. Vooral bij kuddes die in open weiden of moerassen aan het grazen waren, was dat voldoende. Maar in het bos en dicht struikgewas hebben we soms tot tien meter kunnen komen. Als de dieren niet dichterbij dan ongeveer honderd meter waren, gingen we rustig achter, of soms vóór een struik zitten, en we hebben bij sommige kuddes meer dan twee uur rustig zitten kijken. Is een groepje wat beweeglijk, dan moet je telkens als er één of meer, al etende, dreigde, teveel benedenwinds te raken, op tijd terugtrekken en een nieuwe post vinden.

Het was fascinerend werk. Ik mag natuurlijk niet op Iain's resultaten vooruitlopen en kan dus niet teveel feiten vertellen, maar we kregen allerlei dingen te zien

over de manier waarop ze voedselzoeken, over wie bijvoorbeeld bast gaat afschillen en wie er dan gaat meedoen; wat voor bomen geschild werden; wat voor bomen omgegoid; en wat voor bomen alleen maar geplukt werden. Interessant was het ook om de betrekkingen tussen de olifanten en andere dieren gade te slaan. Volwassen olifanten zijn zelf nauwelijks aan gevaaren blootgesteld — geen leeuw zal het bijvoorbeeld in zijn kop halen er een aan te vallen. Maar de moeders zijn wel degelijk beducht voor de veiligheid van de jongen, en het gebeurt nogal eens dat een hele groep op de vlucht slaat. Dat gebeurde ons bv. tweemaal toen er tussen de olifanten een paar waterbokken graasden, die ons in het oog kregen. Ze stoven er vandoor, en opeens was de hele olifantenkudde gealarmeerd, en zocht dekking in het bos. Dat is dan weer onaangenaam voor de Koereigers, want die wagen zich niet in het bos. Ze vlogen eerst in kleine groepjes achter de vluchtende olifanten aan, en toen die het bos bereikten, gaven de reigers het op, sloten zich tot een dichte zwerm aaneen en gingen, na wat heen en weer gevlogen te hebben, in een dichte groep op de open wei rusten.

Er zit aan dit soort studies van grote Afrikaanse zoogdieren een praktische en economisch belangrijke kant. De wildreservaten van Oost-Afrika zijn voor de pas kort zelfstandige en naar Europese begrippen verschrikkelijk arme naties, zoals Kenya en Tanzania, een belangrijke bron van inkomsten, omdat ze zoveel toeristen trekken. Om die stroom van deviezen-binnenbrengende toeristen niet te laten opdrogen, ja zo mogelijk nog te laten aanzwellen, moeten natuurlijk de reservaten met veel en gevarieerd wild bezet blijven. Dat kan niet bereikt worden, door de reservaten eenvoudig met rust te laten; zelfs de

op het eerste gezicht totaal ongerept aandoende terreinen zoals de Serengeti zijn vrij sterk door de mens beïnvloed, en als bv. het geregeld afbranden van dood gras helemaal stopgezet zou worden, zou het terrein waarschijnlijk sterk veranderen, en daarmee de fauna. Maar we weten nog maar heel gebrekkig, wat er dan zou gebeuren, en de oecologie van die gebieden moet dus grondig bestudeerd worden, in het belang van het behoud van de fauna, en uiteindelijk van de schatkist van de getroffen landen.

De olifanten bieden een speciaal probleem. Door de een of andere oorzaak, vermoedelijk door de intensivering van cultures overal in Oost-Afrika, verdwijnen de olifanten uit te dicht bevolkte gebieden en verschijnen ze in allerlei reservaten waar ze oorspronkelijk of zelden waren of niet voorkwamen. Zo was de Serengeti in de 19de eeuw vrij van olifanten; een jaar of tien geleden begonnen er enkele te verschijnen, en nu zijn er over de tweeduizend! Daarmee gaat gepaard, dat ze in het noordelijke deel van het park ontstellende schade aan de Acacia's doen; in sommige gebieden zijn in de laatste twee jaar 80% van de bomen omgegoid en daardoor gedood. Als dit doorgaat, zal de savanne daar in luttele jaren in grasland veranderen. Wat voor effect zal dat op de overige fauna hebben? Zal het gebied daardoor meer of minder aantrekkelijk voor toeristen worden? Wat zal er met de olifanten zelf gebeuren? Kunnen ze zich in een droog steppegebied handhaven, zullen ze de vegetatie verder beschadigen? Ook die vragen zullen alleen maar door grondig oecologisch onderzoek opgelost kunnen worden, waarbij we niet alleen de dieren zullen moeten bestuderen; we zullen ook moeten nagaan hoe het met de natuurlijke vernieuwing van de acaciavegetatie in zijn

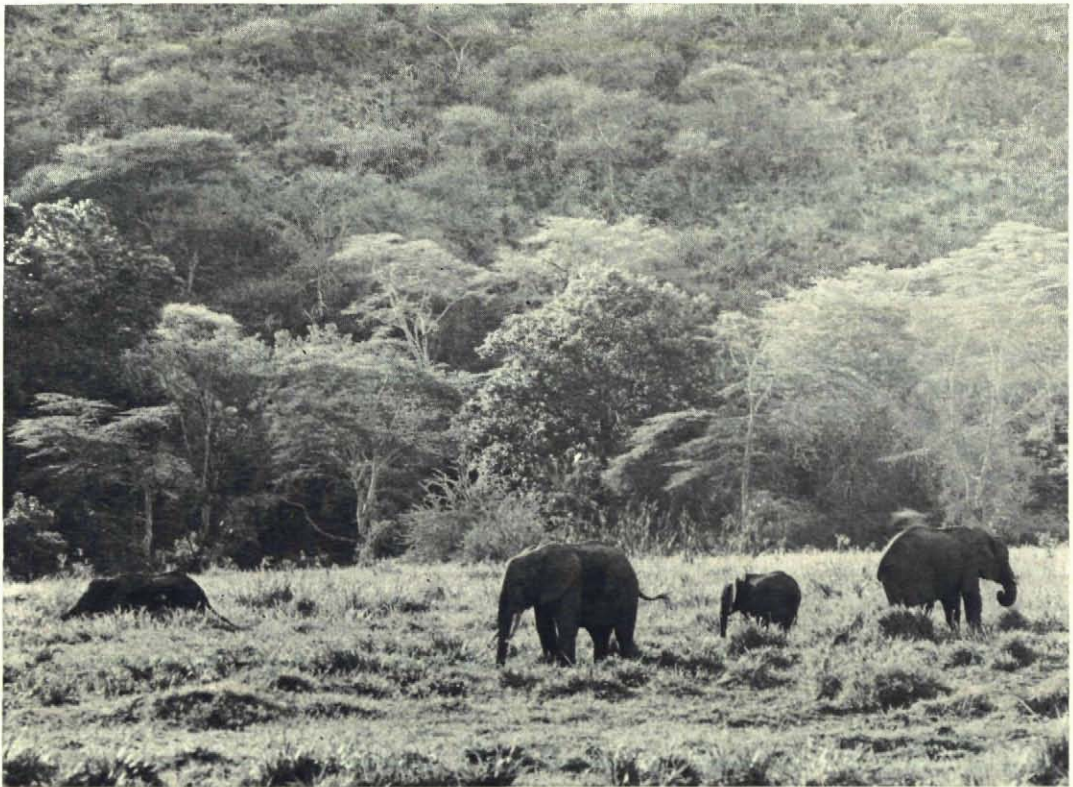

Fig. 4. *Grazende olifanten. Foto N. Tinbergen.*

werk gaat en ook wat de samenhang tussen bodem en vegetatie is.

Het is voor veldbiologen een gelukkige omstandigheid dat hun onderzoek gewenst en mogelijk is. Wie had vroeger gedacht, dat één universiteit in de loop van drie jaren vier van zijn jonge zoölogen zou kunnen uitzenden voor veldwerk van een jaar of drie in een van de prachtigste gebieden van de wereld? Die jongens leven dag-in dag-uit letterlijk temidden van een onvoorstelbaar rijke en in karakter bijna voorwereldlijke fauna, en hebben kans voor onderzoek waarvan we vroeger niet zouden gedroomd hebben. Ieder heeft zijn eigen Land Rover waarmee hij zijn actieradius enorm veel groter kan maken dan wanneer hij zijn werk te voet zou moeten doen. Vliegtuigjes staan ter beschikking

voor snel transport en voor luchtverkenning en -fotografie; die foto's worden gebruikt niet alleen om dieren te tellen en hun trek te vervolgen, maar ook om de ouderdom van individuele dieren vast te stellen en zodoende op grote schaal gegevens over de structuur van de populaties te verzamelen.

Niet ieder is zo gelukkig als onze jonge veldbiologen. Maar een bezoek van veertien dagen aan de wildreservaten van Oost-Afrika begint binnen bereik te komen van velen; het is jaren sparen waard, om één zo'n bezoek aan deze fantastische wereld te brengen, om de Afrikaanse zon op je huid te voelen, om de geuren van steppe en savanne op te snuiven, en om een indruk te krijgen van het leven van de mensen in Oost-Afrika.